

Синиша ЈЕЛУШИЋ*

РЕЦЕПЦИЈА ДОСТОЈЕВСКОГ У ЦРНОЈ ГОРИ – УВОД У МЕТАКРИТИЧКУ ИНТЕРПРЕТАЦИЈУ

Апстракт: У раду аутор испитује двије равни приступа сложену проблему рецепције Достојевског у Црној Гори: елементе историјске генезе у којима се истичу неки битни моменти од појаве првог написа о Ф. М. Достојевском у црногорској периодици и метакритичку анализу издвојених текстова који по ауторовом увјерењу могу бити методолошки и/или типолошки диференцирани. Методолошка диференција односи се на социолошки, поетички и метафизички приступ, који се повезује са доминантом у интерпретацији неколико посебно карактеристичних аутора. Тиме се покушава успоставити херменеутичка граница до које интерпретација дјела Достојевског у Црној Гори до данас доспијева.

Кључне ријечи: *Ф. М. Достојевски, Црна Гора, херменеутика, рецепција, метакритика, семантика, методологија, типологија, метафизика*

1. Два су основна циља ових уводних напомена: а. Да укажу на неколико битних момената који се могу одредити као посебно карактеристични за проблем рецепције дјела Ф. М. Достојевског у Црној Гори; б. Да поставе уводне напомене за далекосежније истраживање које би за предмет имало метакритичку интерпретацију критичких текстова који за предмет имају дјело Ф. М. Достојевског. Стога се рецепција овдје разумијева преваходно као херменеутика и/или интерпретација критичког текста, а не као истраживање компаративне равни књижевних утицаја. (У овом случају, предмет истраживања био би утицај романа Достојевског на ауторе који припадају корпусу црногорске књижевности. Тако се нпр. овај утицај, посебно на стваралаштво Миодрага Булатовића, може показати неупитним итд.)

---

* Професор на ФДУ, Цетиње

2. Изучавање проблема рецепције Достојевског у Црној Гори упућује на полазну *методолошку* контроверзу. Заједнички југословенски језички/културни простор карактерисало је, *grosso modo*, тешко раздјеливо *јрожимање* које је, између осталог, подразумијевало и неку врсту просторне неодређености. Овај прилично неодређени појам *јросјорне неодређености* посебно је карактеристичан за ствараоце из Црне Горе који су најчешће били усмјерени на Београд (главни град СФРЈ), или неки од других центара заједничке државе, у коме су постизали најзначајније резултате. Тако су нпр. посебно значајни аутори који су се бавили руском књижевношћу – Достојевским, проф. др Радован Лалић и академик Милосав Бабовић, који су у цјелини везани за катедру славистике/руског језика и књижевности Београдског универзитета.

Нимало случајно, академик Бабовић је аутор капиталне студије/докторске дисертације симптоматичног наслова: *Достојевски код Срба* коју је објавио црногорски издавач Графички завод, 1961. год. Управо податак да се аутор бави рецепцијом руског аутора у *Срба*, а да је студија објављена у *Титиојрагу* (садашњој Подгорици) показује да није могућно никакво оштро или искључиво разликовање.¹ Ово се превасходно односи на Београдски универзитет или Београд (али и друге значајне југословенске центре: Нови Сад, Сарајево, Загреб или Приштину) и ауторе из Црне Горе који су управо у тим центрима врхове својих стваралачких прегнућа достизали.²

2.1. Покажимо важност овог става на само два карактеристична примјера славистичких угледника чије их поријекло и рођење везује најнепосредније за Црну Гору.³ Најприје имамо у виду допринос професора Ра-

¹ Примјер који допунски аргуентује изречени суд: На Филолошкоком факултету Универзитета у Београду, 1985, Милосав Филиповић је одбранио докторску дисертацију *Руска књижевност у Црној Гори*, под руководством академика М. Бабовића.

² Уз сву опасност огрешења о начело скромности, и потписник ових редова припада, *grosso modo*, примјеру „нераздјелног прожимања” заједничког културног простора. Наиме, као садашњи професор Црногорског универзитета, који највећма свој духовни развој повезује с Београдом и Београдским универзитетом, публиковао је студију о Достојевском у зборнику радова објављеном у Москви (Вид. Синиша ЕЛУШИЧ, Семантичке антиномије *Кроткой* Ф. М. Достојевског. Ин: Ф. М. Достоевский. Писатель, мыслитель, провидец, Издательство: М: ПСТГУ, 2012. г. ИСБН 978-5-7429-0735-0).

³ Издвајамо само два посебно карактеристична примјера. Од мноштва других укажимо само, на примјер, на радове Р. Војводића, који су објављени у Београду (Србија): Војводић, Радослав. „Достојевски данас”, *Књижевне новине*

дована Лалића, који је по завршетку Другог свјетског рата обновио и унаприједио катедре за источне и западне словенске језике Филозофског факултета у Београду. Познато је да је током 26 година, колико је он био на њој професор и дугогодишњи шеф, учињено много на стварању квалитетног кадра, цјелисходних наставних планова и програма, развоју науке о словенским језицима и књижевностима, стварању квалификованих кадрова руског језика за наше школе и оспособљавању ваљаних преводаца са словенских језика на српскохрватски језик. Значајан је Лалићев допринос стварању и развијању славистичких катедара у другим универзитетским центрима Србије.⁴ Потом, указујемо на допринос академика Миросав Бабовића, једног од најзначајнијих прегалаца у области руске књижевности XIX и XX вијека. Његов рад донио је значајне резултате и допринио богаћењу српске/црногорске и југословенске културе уопште. Академик Бабовић је радио и у области србистике и југославистике и компаративних истраживања, посебно у области руско-српских односа.⁵

Незаобилазан је његов прилог и у превођењу дјела руске класике, Достојевског посебно, на српскохрватски језик.⁶

2.2. У контексту поменутог југословенског прожимања, који је отуда имао утицаја у српском/црногорском корпусу аутора који су се бавили промишљањем дјела Достојевског, поменимо, примјерице, а неправедно изостављајући многе, само Јосипа Бадалића,⁷ Александра Флакера,⁸ Душана Пирјевца⁹. И у овом питању свакако најзначајнијег, академика Ни-

XXXIII (2. IV. 1981): 623. Војводић, Радослав. „Достојевски и иронични дух”, *Дело XXVII*, 11–12 (1981): 253–261, и рад Василија Калезића, *Достојевски и модерна књижевност*, Стремљења, III, 1. Приштина, 1962.

⁴ У: Терзић, Б. (2007). *Место Радована Лалића у развоју универзитетске славистике у Србији*. *Славистика* (11), 20–26.

⁵ Миросав Бабовић, *Достојевски у Срба*, Титоград: Графички завод, 1961; Миросав Бабовић, *Достојевски*, Београд: Ленто, 2007.

⁶ Зоран Божовић, *ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЁННАЯ ДОСТОЕВСКОМУ*. СЛАВИСТИКА, XII (2008). В докладе дан обзор творческой деятельности Миросав Бабовича. Особое внимание уделяется анализу его научных трудов, связанных с изучением классиков русской литературы, прежде всего – Ф. Достоевского. Вид. Вулетих, В. (1999). *Немири и трајања Миросав Бабовића*. *Зборник Мајнице српске за славистику*, (56–57), 31–56.

⁷ Јосип Бадалић, *Ф. М. Достојевски у хрватској књижевности*, Загреб: Тисак Закладе тискаре Народник новина, 1932.

⁸ Александар Флакер, *Руски класици XIX. стољећа*, Загреб: Школска књига, 1965.

⁹ Душан Пирјевец, *Браћа Карамазови и ишћање о Боју*, Трећи програм Радио Београда 3, 42 (1979), 43–138; Душан Пирјевец, *Браћа Карамазови и ишћање о Боју*, Загреб: АГМ, 2003.

колу Милошевића, дугогодишњег професора Београдског универзитета и хонорарног професора Филозофског факултета у Никшићу.¹⁰

3. Први напис о Ф. М. Достојевском код Јужних Словена датира из 1847¹¹, а године 1884. у *Црнојорки* се појављују двије биљешке о Достојевском.¹² Карактеристично је да се не објављују преводи романа или дјелови из, строго узев, књижевних дјела Достојевског, него његови публицистички или критички текстови из *Пишчевој дневника* за 1876: уводни дио из поглавља *Два самоубиства*, а остало чини текст *Пресуде*.¹³ У том смислу је индикативан податак да је српска периодика такође отпочела са преводима истог дијела *Пишчевој дневника* за 1877. у часопису *Српска независност* 1881, дакле, четири године по објављивању изворника.

3.1. Марко Цар у свом *Великом Варварину*,¹⁴ према суду Гојка Челебића,¹⁵ компилирао је француског виконта Вогијеа почев од наслова. Челебић истиче и важан вриједносни суд, према коме је „Царев опсежни оглед – можда најбољи јужнословенски приказ о аутору *Идиотиа* у XIX вијеку – и данас, на свој начин, чува љепоту и снагу”.¹⁶

Ево исказа Марка Цара. Привлачи посебну пажњу с обзиром на употребу термина *индивидуални осјећај*:

„Не водећи рачуна о томе, што се јавни живот у Њемачкој, у Француској и у Италији махом разликује од јавног живота у Русији, у европској литератури нема трага ни оном *индивидуалном осјећају*, којим је сав књижевни рад Достојевскога прожман.”¹⁷

¹⁰ *Достојевски као мислилац*, I–X, Избор текстова Никола Милошевић, Београд: ИРО Партизанска књига, 1982; *Велики романи Достојевској* – I–X, Избор Н. Милошевић, Погорица: Октоих, 2007; Никола Милошевић, *Забелешке из њодземља и Браћа Карамазови у светлосити религијско–филозофских њумачења*. У: *Букџиње*: есеји о античким и руским темама и о Ничеу, Задужбина Милош Црњански; Нови Сад: Orpheus, 2009.

¹¹ *Подунавка*, 21. 02. 1847, бр. 8, 32.

¹² *Црнојорка*, 1884, бр. 19, стр. 160, бр. 20, стр. 172.

¹³ *Глас Црнојорца*, 1886, бр. 36.

¹⁴ Марко Цар, *Велики Варварин*, *Летопис Матице српске*, књ. 193, Нови Сад, 1898, стр. 101–102.

¹⁵ Гојко Челебић, *Достојевски у Црној Гори*, МАТИЦА, зима 2011. стр. 171–190. Вид. Гојко Челебић, *Достојевски у Црној Гори*. У: Гојко Челебић, *Достојевски и Зайаг*. Подгорица: Октоих, 2012, стр. 231–245. Челебићева књига представља значајно компаративно и хеуристички изазовно прегнуће које, отуда, заслужује да му се посвети посебна пажња критичког промишљања.

¹⁶ Гојко Челебић, *Достојевски и Зайаг*. *Op. cit.*, стр. 235.

¹⁷ Уп. М. Цар, *Op. cit.*, стр. 101.

Овај сасвим привилеговани вриједносни став Челебић је нагласио у закључку свог критичког промишљања: „Било како било”, пише Челебић, „Цар је – колико ја знам први код Јужних Словена – указао на појединачну слободу, и на приповједачку самосвијест, дакле на два термина која ће мучити толике ауторе читаво стољеће касније”.¹⁸ Челебић је поставио и хеуристичку хипотезу о могућној семантичкој повезаности открића индивидуалности (М. Цар) и могућног наслеђивања *стиљовећа стируктуриализма* (Г. Ч), које је равно „чуду и мираклу”.¹⁹ Нема сумње да далекосежни Челебићев суд захтијева посебно промишљање, и већ тиме оправдава хеуристички предикат који његовим разматрањима с правом приписујемо.

4. У оквиру приступа аутора који конституишу *условно* схваћени хоризонт рецепције дјела Достојевског у Црној Гори, могућно је, у строгом смислу, тројако методолошко и/или типолошко разликовање интерпретације. Издвајамо посебно карактеристичне примјере:

а. *Социолошки* смјер: антропоцентрични хуманизам/друштвена условљеност мотивације лика (М. Бабовић);

б. *Поетички* смјер: Бахтин и анализа структуре (М. Вуковић, М. Јокић);

ц. *Метифизички* смјер: нихилистичка и/или хришћанска метафизика (С. Томовић, митрополит Амфилохије Радовић).

Ад а. *Социолошки* смјер или смјер антропоцентричног хуманизма који повезујемо с карактеристикама интерпретације Достојевског из пера академика М. Бабовића, јасно се може уочити већ из неколико експлицитних ауторових исказа. Тако нпр. када је ријеч о тумачењу главног разлога Раскољниковог чина убиства, Бабовић га проналази у разлогу социјалне природе, којој припада материјална биједа која има доминантан значај „за аутора у детерминисању престапа”. „Зато”, вели М. Бабовић, „социјални план представља трајну вредност дела”. Сагласно овоме је и Бабовићево увјерење да је „патња (је) у роману више друштвено-историјски него метафизички проблем”.²⁰ Јер је патња једини пут до поравњања моралног између преступника и колективног осећања правде.²¹ Стога, без сумње доследно, Бабовић одлучно оспорава хришћанску суштину романа, јер се „не може рећи да *Злочин и казна* афирмишу хришћански морал. Напротив, готово сви јунаци га изневеравају...”²²

¹⁸ Г. Челебић, *Op. cit.*, стр. 242.

¹⁹ *Ibid.*, стр. 240.

²⁰ Милосав Бабовић, *Стиваралаштво Достојевској*. У: Ф. М. Достојевски, *Јагни људи...* Београд: Рад, 1983, стр. 37.

²¹ *Ibid.*, стр. 40.

²² *Ibid.*, стр. 41.

Ад б. *Поетички смјер* приступа највећма је усмјерен на анализу структуре подстакнут студијом Михаила Бахтина *Проблеми њоейике Досџојевској* (Москва 1929/1963; Београд 1967), односно на полифонијску структуру полемоса – као принципијелна равноправност гласова (Бахтин), у радовима Миладина Вуковића *Једна сџрукџурална инџерџреџиџа Досџојевској*²³ и Момчила Јокића *Михаил Бахџин и џроблеми њоейике Досџојевској*.²⁴ Одајући посебно признање потоњем аутору, Г. Челебић га аргументује ставом да је то „практично прво увођење код нас”.²⁵ Привлачи пажњу покушај прецизнијег одређења термина „код нас”. Ако га ваља тумачити у ширем смислу, онда овај термин али и исказ у цјелини потврђује оно што смо назвали *меџодолошком конџроверзом* (вид. парагаф 2).

Дакле, ако се термин „код нас” односи на Црну Гору, онда се ово може оспорити податком да је рад објављен у Приштини. А уколико термин „код нас” има шире значење (дакле: изван Црне Горе), онда га треба кориговати податком да је Никола Милошевић претходно публиковао студију *Бахџиново џумачење Досџојевској*, као предговор с/х издању Михаила Бахтина *Проблеми њоейике Досџојевској* 1967 (Београд: Нолит, прев. Милица Николић).²⁶

Ад ц. *Меџафизички* смјер тумачења највећма је присутан у студијама Слободана Томовића²⁷ и митрополита Амфилохија (Радовића). Управо предикат *меџафизички* повезује интерпретацију дјела Достојевског са неким другим, посебно значајним југословенским ауторима, Николом Милошевићем и Душаном Пирјевцем.²⁸

²³ Миладин Вуковић, *Једна сџрукџурална инџерџреџиџа Досџојевској*, Стварање, бр. 5, година XXIII, Титоград, 1968.

²⁴ Момчило Јокић, *Михаил Бахџин и џроблеми њоейике Досџојевској*, *Сџремљења*, година IX, бр. 3, Приштина, 1968, 347.

²⁵ Челебић, *Досџојевски и Зайаг*, *Ор. cit.*, стр. 242.

²⁶ Могућно је да је ријеч о непрецизности или омашци с обзиром на то да Челебић упућује на студију Н. Милошевића посвећену Бахтину: *Бахџиново џумачење Досџојевској*, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1968, али не и на студију која је под истим насловом објављена као предговор с/х издању из 1967. год.

²⁷ Слободан Томовић, *Јунак айсурда*, Титоград: Побједа, 1980; Слободан Томовић, *Порџреџ анџихрисџа у ликовима Досџојевској*, Андријевица: Ступови, 1997.

²⁸ Вид. Душан Пирјевец, *Браћа Карамазови и џиџање о Боју*, Трећи програм Радио Београда 3, 42 (1979), 43–138. Душан Пирјевец, *Браћа Карамазови и џиџање о Боју*, Загреб: АГМ, 2003. Пирјевец у овом дјелу заснива став, изведен из јунака Достојевског, о безусловној хришћанској љубави као нужном услову сваке љубави и праштању према свему што постоји. Ријеч је о тзв. дјелатној љубави која је

Типолошки, са специфичном филозофском аргументацијом, Слободан Томовић је у својим студијама, *grosso modo*, најближи становиштва која заснива митрополит Амфилохије. Укажимо овдје на само једну хеуристичку хипотезу коју у својој интерпретацији фундира Слободан Томовић, а која упућује на даље темељно промишљање. Наиме, у својој студији о портрету антихриста у ликовима Достојевског, Томовић је истакао да је „Велики инквизитор (је) најбезбожнија личност коју је икада машта романописаца исплела”.²⁹ Истовремено, Томовић упућује на парадокс који је „у томе што Кардинал неизљечиво воли човјечанство а не конкретног човјека. Због ове љубави одбацио је Бога и Христа. Његова сила неупоредиво је већа од Христове”.³⁰ Али, о каквој неизљечивој љубави у Великог инквизитора може бити ријечи, уколико ова почива на чину уништења самог суштства личности: његовој слободи. И да ли је тада, у било ком значењском контексту, уопште могућа употреба појма љубави? Другим ријечима, нијесу ли појмови љубави и деструкције логички *contradictio in adjecto*? Само овај проблемски сегмент довољан је да покаже отвореност и подстицајност Томовићевог мишљења кад је о дјелу Достојевског ријеч.

Митрополит Амфилохије (Радовић) у студији *Пневматолошки метод у њистују дјелу Ф. М. Достојевског*³¹ промишља најдубља питања хришћанске провенијенције, свагда имајући у првом плану, како сам вели, интерпретацију руског религијског мислиоца Николаја Берђајева:

за Пирјевца „једини прихватљив облик људског међуодношења, али облик људског односа према свему што јест и чини Битак у његову тоталитету... Света жртва раствара простор светога, а то је простор живота и простор отпуштајућег допуштања. Отпустити значи и опростити, те је зато тај простор слобода, тек у њој се свако биће показује као оно само и у битку. Слобода је свети простор чуда да биће јест. Тек у том простору – слободи, гдје човјек уопће може срести другога и свако биће утемељено у битку, може се утемељити и одређени повијесни свијет. Света жртва јест она којом се утемељује одређена људска повијесна заједница. Тако насилна смрт, као света жртва, може уродити стоструким животом. Таква света жртва јест Исус из Назарета.”

²⁹ Слободан Томовић, *Портрети антихриста у ликовима Достојевског*, *Op. cit.*, стр. 10.

³⁰ *Ibid.*, стр. 15.

³¹ У: Митрополит Амфилохије, *Бојсловска слова*, Цетиње: Светигора, 2012, стр. 447–468. Текст је настао из полемичке расправе Николе Милошевића и јеромонаха Амфилохија (Радовића), објављене у тематском броју часописа посвећеном Достојевском, *Савременик*, 11, 1983.

„Увијек се враћам текстовима Достојевског и Берђајева као надахнућу и подстицају, као мислиоцима који отварају хоризонте и испуњују дубинским динамизмом, не остављајући никога спокојним и мирним”.³²

Митрополит издваја и темељан херменеутички став Николаја Берђајева, о неопходној кореспонденцији дјела и читаоца, посебно када је о хришћанском метафизичком значењу текста ријеч: „По Берђаеву, само сродна душа у стању је да осјети Достојевског. Берђаев... каже да Достојевском треба приступати с вјерујућом душом... Тек кроз тај и такав цјеловити доживљај читалац ће се сусрести са Достојевским и са суштином његове мисли”.³³ Расправу митрополита Амфилохија уопште карактерише усмјереност на круцијална питања хришћанског/метафизичког значења књижевног дјела Достојевског. Посебну вриједност даје јој имплицитна полемичка интонација, с обзиром на њен непосредни извор (вид. биљешку 29). Хришћанска аргументација постаје убједљива, посебно уколико се има у виду опозитно становиште, које ову аргументацију највећма из угла егзистенцијалног трагизма и нихилизма оспорава (уп. ставове Н. Милошевића). Темељним питањима припада, примјерице, проблем *распадања* тијела старца Зосиме, који се неријетко тумачи знаком песимизма и невјерја Достојевског, а који митрополит разумијева у хоризонту сазнања трагизма људског постојања – потврдом његове жеђи за вјером као чином пуне слободе: „Према томе, распадање тијела Старца Зосиме није знак песимизма или невјерја Достојевског, него, с једне стране, његово сазнање трагизма људског постојања, а са друге, још једна потврда његове жеђи за вјером као чином потпуне слободе”.³⁴ Митрополитов приступ Достојевском укључује и хришћанску аргументацију за одговоре на питања о васкрсењу и слободи од смрти, односу слободе, духа и природе (Легенда о Великом инквизитору) и антиномијским појмовима о Христу као милосрђу и Христу као слободи, чију антиномију митрополит Амфилохије разрјешава увидом да не постоји никаква разлика Христа као милосрђа и Христа као слободе. Јер: „постоји њихово узајамно прожимање и комплементарност. Ради се о једном истом Христу који је истинска Љубав зато што је истинска Слобода, и обрнуто – који је истинска Слобода зато што је истинска Љубав”.³⁵

³² *Ibid.*, стр. 448.

³³ *Ibid.*, стр. 451.

³⁴ *Ibid.*, стр. 462–463.

³⁵ *Ibid.*, стр. 468.

Siniša JELUŠIĆ

THE RECEPTION OF DOSTOEVSKY IN MONTENEGRO
– AN APPROACH TO METACRITICS INTERPRETATION

Summary

In this paper the author has investigated the two dominant dimensions of approaches to the very complex problem of reception of Dostoevsky's literary work in Montenegro culture: a. The elements of historical genesis which underlines the main moments since the appearance of the first articles about Dostoevsky in Montenegro periodicals/literary magazines; b. The authors crucial attempt to a metacritical analysis of the critical text's about Dostoevsky, and construct a hypothetical methodology and typologies differences. A difference which includes sociological, poetical and metaphysical hermeneutics as a dominant attribute of particular and different authors' approaches. The main aim of this investigation is the understanding of contemporary semantic limits of the hermeneutic of Dostoevsky in Montenegro critics.

